

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

Verslagen

Het vreemde

Verslag van

De vreemde ander en de vreemdeling in onszelf [Vught, 14 november 2014]

JAN JANS

Het elfde symposium van de Psychoanalytische Kern Zuid-Nederland (PAK) had als thema het verkennen van het vreemde.¹ Eigenlijk is het vreemd dat het vreemde niet vaker onderwerp van studie is, afgezien van een studiedag met themanummer van dit tijdschrift in 2005. Behandelaars worden dagelijks geconfronteerd met vreemde verschijnselen, is het niet vanuit de patiënt dan wel vanuit de behandelaar zelf. En wat te denken van alle informatie over het vreemde in de media: immigranten, allochtonen, Marokkanen, jihadstrijders, protestbewegingen tegen de 'islamisering' van de samenleving, en verder alles wat ons vreemd is geworden?

Volgens inleider en dagvoorzitter Ton van Strien, psychiater en psychoanalyticus, houdt de psychoanalyse zich voortdurend bezig met het vreemde. Mensen zoeken hulp voor verandering en acceptatie bij wat zij ervaren als vreemde elementen in zichzelf: bijvoorbeeld een vreemd symptoom, vreemde relatiepatronen, een gênante vreemde wens, drijfveer of fantasie. Ook hebben behandelaars te maken met problemen die migranten, bannelingen en vluchtelingen oproepen en ervaren. De vreemdelingen hebben te maken met gevoelens van stress, gemis van het thuisland, gemis van gezin en familie en behoefte aan acceptatie, en ze ervaren vijandigheid en uitingen van racisme. En de bewoners van het gastland hebben te maken met hun eigen agressie,

ethnocentriciteit en racistische opvattingen. Het vreemde is ook te zien als 'vervreemding', in de vorm van derealisatie, depersonalisatie of dissociatie. Maar vervreemding kan ook leiden tot dehumanisering: het verlies van morele waarden. Bij degenen die met deze mensen werken, kan een scala aan gevoelens worden opgeroepen, wat weer een ander verschijnsel van vreemdheid is. Jalil Bennani, psychiater-psychoanalyticus te Rabat en directeur van de afdeling Onderzoek aan de Université de Nice was de eerste spreker van deze dag. Hij is auteur van vele werken, waaronder *Het sprekende lichaam*. Het eerste deel van zijn lezing handelde over migranten in de ruimste zin van het woord: wie ze zijn, hun drijfveren, hun perspectieven, hun sociale verbanden en hun opgaven. Migrantengemeenschappen zijn geneigd om te gaan met mensen met dezelfde culturele, etnische en religieuze achtergrond. Naast deze groepsidentiteit spelen aspecten van identificatie een rol, dat wil zeggen het overnemen van identiteiten van de autochtone bevolking van een land. Als voorbeeld werkte Bennani onder andere de betekenis van de sluier uit. Deze is een teken van religieuze verwantschap, maar ook van identiteit: moslimvrouw te zijn. Daarnaast is de sluier een uiting van seksueel verschil, een scheiding tussen mannen en vrouwen. Het vluchtelingenprobleem neemt wereldwijd toe. Bennani schetste de schrijnende situatie in Marokko, waar Afrikaanse migranten komen om te overleven en/of te wachten op hun doortocht naar het gedroomde eldorado, Europa. Een belangrijke opmerking die hij maakte, was dat de psychoanalyse in deze geopolitieke context een theorie van de bevrijding ontbeert: hoe kan het gedachtegoed van Freud geüpdatet worden in de postkoloniale context, ten tijde van de Arabische opstanden?

Het tweede deel van de lezing ging over de vraag hoe de behandelaar om moet gaan met de diversiteit aan culturele praktijken, tradities en opvattingen, met name de religieuze. Hoe spelen overdracht en tegenoverdracht een rol in de hantering van culturele verschillen en in twee- of meertaligheid?

Ook al is er een cultureel verschil, zegt Ben-nani, onbewuste mechanismen zijn universeel. Daarnaast ging hij uitgebreid in op de problemen die de veelvuldige verplaatsingen meebrengen voor jongeren, die zo geen sociale netwerken kunnen opbouwen.

Michel van Weers, psychiater-psychoanalyticus, ging in de tweede lezing mee op reis met Kapuściński, een Poolse schrijver en journalist, om vanuit een socioculturele en historische context verslag te doen over diens ontmoeting met de Ander. Van hieruit beschreef hij de met elkaar samenhangende verschijnselen van vervreemding, dehumanisering en geweld. Van Weers ging uitgebreid in op de rol van vooroordelen, in het bijzonder op hun ontstaan en destructieve verwording. Ten slotte stond hij uitvoerig stil bij het fenomeen terrorisme. Vanuit psychoanalytische optiek, geïnspireerd door inzichten van Freud, Parens, Akhtar, Kernberg en Volkan, probeerde de spreker licht te werpen op processen die zich in het individu en in de groep waartoe het individu behoort, kunnen voordoen en die kunnen uitmonden in extreem gewelddadig gedrag.

Transference Focused Psychotherapy bij voormalige kindsoldaten — Moordlust in de spreekkamer was de titel van de boeiende lezing van Pauline van Zon, psychotherapeute. Zij ging in op de gevolgen van extreme traumatisering voor de ontwikkeling van de identiteit van voormalige kindsoldaten uit Afrika, en de consequenties hiervan voor hun behandeling. Deze groep vertoont ernstige PTSS-symptomen in combinatie met een sterk verstoorde impuls-affectregulatie, en problemen met de interpersoonlijke verbondenheid en de identiteitsontwikkeling. Intense affecten, waaronder heftige agressie, worden geuit en

onderzocht, dit alles binnen de veiligheid van het contract, een belangrijke eerste fase binnen de TFP-behandeling. Van Zon vertelde hoe de therapeut onderdeel wordt van heftige *re-enactments* van oude trauma-scenario's. Het kader van de TFP helpt de therapeut bij het verdragen en analyseren van de overdrachts- en tegenoverdrachtsgevoelens en het *containen* van heftige gevoelens van angst. Stabilisatietechnieken, EMDR en *re-scripting* werden geïntegreerd in deze behandeling.²

Josée van Eijk, psychiater-psychoanalytica, sprak over het begrijpen van vreemde verschijnselen in de psychoanalytische praktijk met behulp van Melanie Kleins ideeën. Eerst werd met citaten, filmische verbeelding en casuïstiek gepoogd om bij de toehoorders de sfeer van vreemde verschijnselen en gevoelens van vervreemding op te wekken. In een doorwrocht theoretisch betoog ging de spreker vervolgens op zoek naar Melanie Kleins interpretatie van het angstwekkende en vreemde. Waar ligt voor Klein de bron van het object voor het kleine kind, extern of intern? Hoe is het mogelijk dat het kind al vanaf zijn intra-uterine bestaan weet heeft van anderen en een buitenwereld, van de moeder, de vader, et cetera? De bronnen van het object worden volgens Kleins theorie vooral in het kind zelf gevonden.

Fernanda Sampaio de Carvalho, klinisch psychologe-psychotherapeute en psychoanalytica in opleiding, sprak over geïmmigreerde kinderen en (klein)kinderen van immigranten. Zij groeien op in een realiteit van verschil en verandering. Ze moeten in verschillende contexten een plek zien te vinden en vast te houden. Innerlijke spanningen kunnen hoog oplopen, zeker wanneer politiek-maatschappelijke ontwikkelingen het anders-zijn benadrukken. Sampaio de Carvalho sprak zeer levendig over migrantenfamilies, hun verwachtingen, dilemma's, hun gevoelens van ont-heemding, maar ook hun kansen. Aan de hand van drie casussen maakte zij de problematiek invoelbaar. Een voorbeeld: bin-

nen een gezin met één kind wordt in drie talen gecommuniceerd. Vader en moeder spreken Engels met elkaar, moeder en kind spreken Spaans en vader en kind spreken Duits. In welke taal zal de therapeut hen aanspreken? Geen vanzelfsprekende keuze, gelet op de therapeutische implicaties. Als laatste spreker ging Frans Schalkwijk in op *Het eigene van het vreemde*. De toehoorders hingen aan zijn lippen. Schalkwijk wilde twee vragen verkennen: welke rol speelt het onderscheiden van het eigene en het vreemde in de kinderonwikkeling? En: hoe eigen aan de mens is de mogelijkheid de vreemde te doden? Uit experimenteel (sociaal)psychologisch onderzoek blijkt dat het vermogen onderscheid te maken tussen eigen en vreemd al vanaf de geboorte aanwezig is. En met behulp van zijn jagerservaringen maakt Schalkwijk duidelijk hoe dicht de mechanismen om een ander te doden in een gewoon functionerend mens onder de oppervlakte liggen. Hij verkent vooral de intrapsychische aspecten van het vermogen te kunnen doden. Welke rol speelt het geweten hierin? Of de krenking van de eigenwaarde? Hij maakt de toehoorders duidelijk dat ook om een ree te kunnen doden een proces van 'groei' nodig is. Schalkwijk eindigt met de constatering dat daadwerkelijk kunnen doden hem ook niet vreemd is. Hij zegt dit om aan te geven dat ook de toehoorders, mits op de juiste manier aangesproken, tot discriminatie en gruwelijkheden in staat zijn.

Noten

- 1 De lezingen van Bennani, Van Eijk en Van Weers zijn gepubliceerd op de website van de PAK, www.psychanalysezuid.nl.
- 2 De belangstellende lezer wordt verwezen naar het artikel van Draijer en Van Zon in het *Tijdschrift voor Psychotherapie*, 2014 (3), blz. 197-212.

‹Behoed u voor het begrijpen›

Verslag van

Lacans discours­theorie — Actuele en klinische perspectieven [Gent, 28 januari 2015]

WIM MATTHYS

Een analyse van de actuele en klinische relevantie van Lacans discours­theorie was de inzet van de studiedag georganiseerd door uitgeverij Idesca en het Gezelschap voor Psychoanalyse en Psychotherapie (GPP), op 28 januari 2015 in ontmoetings­centrum het Geuzenhuis te Gent.

In zijn discours­theorie introduceerde Lacan vier discours of vertogen die de menselijke niet-verhoudingen kunnen schragen: het meesterdiscours, het universitaire discours, het hysterische discours en het analytische discours. Lacan heeft zijn discours­theorie niet alleen ontwikkeld om een formele lezing te bieden van maatschappelijke verschijnselen, maar vooral ook om de particulariteit van de psychoanalytische praxis in kaart te brengen.

In zijn welkomstwoord raakte organisator Wim Galle, directeur van het GPP, meteen een gevoelige snaar. Hij citeerde een passage uit *L'envers de la psychanalyse*, waarin Lacan (1991 [1969-70], p. 23) poneert dat het niet 'le désir de savoir', de kennisdrang, is die het subject tot het onbewuste weten leidt. Het is dus ook niet het 'universitaire discours', als uitwas bij uitstek van deze kennisdrang, dat tot het onbewuste weten leidt. Voor de exploratie van het onbewuste dient het subject zich volgens Lacan namelijk *primaire* te wenden tot het 'hysterische discours'. Om dit proces van exploratie van het onbewuste bij de analysant te ondersteunen is het noodzakelijk dat de analyticus niet de positie van de meester 'van het weten' inneemt, maar het eigen weten tussen haakjes plaatst, of, met andere woor-